

УДК 37.013.43:929

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Алла Лопухівська (м. Київ)

***Анотація.** У статті розкривається проблема розвитку культури спілкування учнів сільської школи в педагогічній системі В. Сухомлинського. Розглянуто тенденції розвитку творчої особистості сільського школяра. З'ясовано завдання вчителя в організації виховної роботи з формування культури спілкування сільських школярів.*

***Ключові слова:** сільська школа, спілкування, культура спілкування, комунікативні вміння.*

***Summary.** The article deals with the problem of students culture communication development in Suhomlynsky's pedagogical heritage. Tendencies all-round development and personality upbringing are opened. Developing a culture of communication is the practical aspect of the problem of mutual understanding between people. developed directions of communicative competence of pupils.*

***Keywords:** the country school, communication, culture of communication, communicative skills.*

***Постановка проблеми.** В умовах реформування сучасної освіти виникає необхідність творчо використовувати педагогічні ідеї і досвід В. Сухомлинського. У педагогічній спадщині видатного педагога сучасні вчителі знаходять підґрунтя для вироблення концептуальних засад оновлення навчально-виховного процесу.*

Соціальне замовлення суспільства вимагає переорієнтації освіти від знаннєвої парадигми до компетентнісної, у змісті якої на перше місце висувається сума якостей, які необхідні для розв'язання життєвих проблем. Забезпечуючи знаннями, школа має сприяти становленню соціально зрілої особистості, яка здатна самореалізуватися в умовах динамічного суспільства.

Компетентнісно спрямована освіта за своєю сутністю зорієнтована на практичні результати, досвід особистої діяльності, що зумовлює зміни в орієнтації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь учнів. Водночас, удосконалення освітнього процесу з урахуванням компетентнісного підходу полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати здобуті знання і уміння в конкретних і життєвих ситуаціях.

Навчально-виховний процес у школі спрямований на формування системи духовних цінностей учнів, на виховання моральної, творчої особистості. Найважливішою складовою частиною цієї роботи є організація людських потреб, розвиток світоглядних основ особистості. За твердженням В. Сухомлинського, для всебічного й гармонійного розвитку особистості необхідно піклуватися не тільки за освіченість підростаючого покоління, але й однаковою мірою виховувати і розвивати творчі, моральні якості учня.

Повага до дитини, визнання складності її внутрішнього світу і необхідності відповідального ставлення до долі дитини – переконлива характеристика гуманістичної спрямованості педагогічної системи видатного педагога. Ефективність педагогічної системи В. Сухомлинського дає змогу рекомендувати педагогам оптимальні технології та методики навчання і виховання. Вони відкривають реальні способи формування у школярів перевірених життям взаємин з природою, з іншими людьми, із суспільством, що має важливе значення для їхнього гармонійного розвитку.

Проблемі розвитку творчої особистості, формуванню її внутрішнього світу, організації її життя підпорядковане функціонування всієї системи. Зовнішній педагогічний вплив на дитину відбувається таким чином, щоб пробуджувати внутрішні сили, стимулювати прагнення до саморозвитку, творчості, створюючи для цього відповідні умови.

Водночас виникає необхідність розширення і поглиблення досвіду спілкування учнів, стосунків між учнями і вчителями, школою і родиною. Поглиблення меж спілкування розглядається як розширення освітнього

простору дитини, що досить важливо для сільської школи. Проте соціальні умови, в яких перебуває учень сільської школи, не дають йому повною мірою задовольнити ці потреби. Батьки, через нагальні проблеми, пов'язані з умовами життя на селі, зайнятістю господарством, не в змозі в достатньому обсязі спілкуватися з дитиною. Тому в школі необхідно компенсувати дефіцит спілкування школярів.

З огляду на викладене, особливої уваги потребує проблема розвитку культури спілкування учнів сільської школи у педагогічній системі В. Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень. Розвиток культури спілкування учнів сільської школи має свої особливості, зумовлені специфікою навчально-виховного процесу з урахуванням обмеженого соціально-культурного простору. Водночас сільська школа, незважаючи на існуючі протиріччя в суспільстві і в ній самій, залишається значним стимулом для розвитку життя в селі. Важливо підкреслити, що виховна система В. Сухомлинського склалася в результаті тривалого колективного експерименту в природних умовах, здійсненого педагогічним колективом Павлиської середньої школи на чолі з її директором.

Сучасній сільській школі потрібна система навчання, яка забезпечувала б освітні потреби кожного учня, повною мірою враховувала його інтереси і можливості. Необхідно актуалізувати процес відбору таких видів, форм і методів організації спілкування, які забезпечили б індивідуально-диференційовану роботу з учнями, враховували б соціальні чинники впливу на результативність комунікативної діяльності в сільській загальноосвітній школі, оскільки діти мають обмежене число суб'єктів спілкування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про взаємозв'язок категорій компетентності та спілкування. Вчені К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Бодальов, М. Каган, О. Леонт'єв, А. Мудрик вважають, що спілкування і є комунікативною діяльністю. Проте, на думку Г. Андрєєвої, Е. Короткова, В. Кричевського, спілкування – це особливий різновид комунікації.

Процесу спілкування як педагогічній проблемі надавали увагу Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Руденський, В. Сухомлинський. За твердженням В. Сухомлинського, спілкування треба розглядати як динамічну, ієрархічну саморозвивальну систему взаємодії особистості з навколишнім світом. Дослідження Н. Кузьміної, В. Мясищева, А. Петровського, В. Сластьоніна підтверджують, що комунікативні вміння формуються у процесі спілкування. З огляду на це, важливого значення набуває комунікативний бік спілкування, оскільки він пов'язаний з розкриттям специфіки процесу спілкування між людьми як активними суб'єктами інтеракції.

Як вважають науковці, спілкування може розглядатися як аспект, умова діяльності або як окремий вид діяльності. Але зв'язок спілкування й діяльності полягає в тому, що завдяки спілкуванню діяльність організується. Водночас у процесі спілкування формуються уявлення особистості про себе, осмислення своїх вчинків та їх результатів. У контексті компетентнісного підходу спілкування реалізується в побудові стосунків з однолітками на основі певних етичних норм, які визначають вчинки учнів.

Водночас, слід зауважити, що формування культури спілкування не відбувається автоматично, мірою засвоєння інформації. Тут необхідні цілеспрямовані дії, які б спонукали учнів користуватися набутими знаннями, як засобом орієнтації у дійсності. Враховуючи це, необхідно звертати увагу на розвиток у них емоційного ставлення до морально-етичних принципів, на основі яких будуються їхні взаємини з іншими людьми, розвивається відповідне сприйняття подій, вчинків, явищ. Розвиток культури спілкування учнів буде ефективнішим, якщо приділяти увагу активізації їхньої емоційної сфери, що є основою виховання самоповаги, шанобливого, доброзичливого ставлення до інших.

Обмеженість сільського середовища, сфери соціальних стосунків учнів, одноманітність життя зумовлює вузькість і маловекторність зразків

поведінки, під впливом яких розвивається дитина. Хоча сільському школяреві доступні засоби масової інформації, але позначається дефіцит спілкування, новітньої інформації, недоступність культурних осередків міста. Саме тому у школярів помічено повільніший темп культурного розвитку, нижчий рівень розвитку комунікативних навичок і мовної культури. Саме нечисленність особистих контактів, соціальний контроль поведінки з боку односельців, перевага неформальних соціальних стосунків заважає учневі адаптуватися в умовах зміни освітнього простору і певного соціального статусу у новому колективі.

З огляду на викладене, підкреслимо, що спілкування сільського школяра обмежене чисельністю населення, однак відрізняється детальним знанням оточення. Відтак, зростає роль культури спілкування та визначення особливостей її формування у сільського школяра. Проблема розвитку культури спілкування учнів сільської школи потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) - розглянуто тенденції розвитку культури спілкування учнів сільської школи в педагогічній системі В. Сухомлинського.

Основна частина. Культура спілкування базується на психологічних особливостях особистості учня, що вступає у спілкування і, безперечно, вміщує їх у собі, але не зводиться до них. Вона являє собою особливу систему типових за проявом емоційно-чуттєвих, раціональних і вольових реакцій поведінки на основі спільності конкретних соціально значущих умов їхньої життєдіяльності. Різноманітність суспільних зв'язків і стосунків виявляє складну і досить часто суперечливу систему інтересів, мотивів, стилів спілкування.

Завдяки спілкуванню між людьми можливе формування внутрішнього світу особистості, її свідомості, почуттів; відбувається навчання і виховання людини, засвоєння нею різних форм соціального досвіду. Відтак, цілком закономірно, що в структурі духовних потреб В. Сухомлинський особливо виділяє потребу в спілкуванні. Вона виявляється не лише як потреба в нових

враженнях, почуттях, знаннях, але як необхідність поділитися з іншими власними переживаннями й думками. Як стверджує вчений «людське спілкування – це надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людини в людині» [5, с. 455].

Саме спілкування виступає референтним показником усіх спільних інновацій, які безпосередньо віддзеркалюються у змістових характеристиках, механізмах і спрямованості цього процесу. Учений стверджує: “якщо вам пощастило досягти того, що спілкування із своїм колективом стало для кожної особистості радістю, розкішшю, коли вихованцям хочеться зібратися просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює, - ви виховали справжній колектив юних громадян” [2, с. 462].

Для набуття учнями соціального досвіду, уміння жити в громадянському суспільстві слід активніше залучати школярів до різних форм діяльності на основі діалогу, співпраці. Саме через діяльнісний підхід в освітньому процесі учень бере участь у моделюванні явищ суспільного життя, засвоює навички комунікації. Спільна діяльність передбачає міжособистісні стосунки, що сприяють встановленню соціальних стосунків між учнями, створює можливості особистісного зростання, є засобом розширення суспільних контактів учнів сільської школи та їхньої успішної соціальної адаптації.

Учням сільської школи слід допомагати безболісно входити в систему міжособистісних, групових, сімейних, суспільних стосунків. Вирішальне значення має ефективне врахування позитивних чинників сільського способу життя: збереження народної культури, традицій, мови; життя дитини в природному середовищі; традиційне залучення учнів до сільськогосподарської праці; відкритість життя школи для сільської громади.

Слід підкреслити, що методи, форми роботи видатного педагога в школі були спрямовані на розвиток творчої особистості, дитячої душі, емоцій. В. Сухомлинський вважає навчання і виховання кожного учня як особистості найважливішим педагогічним завданням і підкреслює, що урок є

основною формою навчання, а години спілкування – основними формами виховання, однак зазначає, що “виховання – це не якісь спеціально, штучно організовані “заходи”, це насамперед спосіб життя” [6, с. 530].

Ефективність виховної роботи визначається не просто вдало застосованими формами роботи, а тим, як вони реалізуються, сприймаються школярами. Спільні дії сприяють позитивному впливу як на обсяг, так і на якість роботи. Створюється доброзичлива атмосфера спілкування, що полегшує навчання кожному учню, незалежно від досягнутих успіхів. Як зазначає В. Сухомлинський, педагог виховує і тим, як він торкається своєю душею до душі дитини.

Вчителю необхідно прислухатись до мудрих порад ученого-практика щодо розкриття самобутності, орієнтації на особистість і максимально можливий розвиток її здібностей, моральних якостей. В. Сухомлинський наголошує, що “виховати почуття власної гідності, поваги до самої себе можна лише тоді, коли людина відчуває себе господарем у своєму власному духовному світі, коли в ньому є певна межа, за яку не має права переступати ніхто” [4, с. 309].

Процес творчого становлення особистості передбачає духовний розвиток учня, “без якого немає прагнення до ідеалу, немає живої людської особистості” [4, с. 458]. Культурні традиції гармонізують стосунки особистості з навколишнім світом та сприяють її душевному і духовному здоров'ю. Зокрема, розвиток духовної сфери учня відбувається у взаємодії з природою, на чому неодноразово наголошує В. Сухомлинський, адже “активне спілкування з природою” притаманне саме учням сільської школи. Сільські школярі з раннього віку мають можливість спілкуватися з природою, а завдяки цьому вчаться бути більш самостійними, більш упевненими в собі.

Важливим у творчому становленні особистості є оволодіння культурою спілкування, сприйняття та засвоєння загальнолюдських та національних цінностей, у процесі якого, як підкреслює В. Сухомлинський, “поєднується

усвідомлення моральних норм поведінки з особистим моральним досвідом, набутим в активній діяльності” [1, с. 365].

Саме у взаємодії відбувається усвідомлення учнем необхідності регуляції своєї поведінки, формується вміння захищати інтереси – власні та інших людей. З цією метою пропонується моделювання проблемних ситуацій, створення індивідуально-групових програм навчання спілкування, курсів за вибором, запровадження факультативів з культури спілкування.

Формування культури спілкування передбачає засвоєння суспільних норм і моральних принципів, які представлені не тільки у вигляді словесних вимог, а й у наявних у даному середовищі традиціях, у поведінці оточуючих дитину людей, в їхніх особистісних якостях, у персонажах художніх творів тощо.

Прищеплювання школярам культури спілкування виявляється як у використанні засобів мовленнєвого етикету, так і в умінні слухати партнера, надати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з висловлюванням співрозмовника, в умінні вступати в контакти, висловити критичне зауваження у такій формі, щоб нікого не образити.

За основу виховної роботи з формування у сільських школярів культури спілкування доцільно взяти комплекс особистісно орієнтованих технологій, які акцентують увагу на необхідності створення комфортних, безконфліктних і безпечних умов її розвитку, реалізації природних потенціалів. Організація інформування учнів з питань спілкування сприяє ефективному засвоєнню знань, передбачає аналіз проблемних ситуацій, використання досвіду школярів.

Особливості спілкування школярів кожного віку суб'єктивно відображені в процесі суспільної діяльності в колективі. Основою змісту такої діяльності можуть бути національні свята, традиції мовленнєвого етикету українського народу, різноманітні конкурси, дискусії, ділові, інтелектуальні та рольові ігри, створення проектів, уроки-диспути, семінари, уроки – прес-конференції, уроки-подорожі, психологічні тренінги. Все це

збагачує досвід спілкування дітей, що важливо для сільської школи.

В. Сухомлинський закликав учителів постійно дбати про те, щоб в умовах шкільної життєдіяльності учнів підтримувалася атмосфера вшанування традицій народної педагогіки. У практичній роботі педагоги використовують елементи народних традицій, які дають вихованцям певні соціальні знання, доступно пояснюють взаємозв'язок людини із суспільством і природою, визначають правила поведінки в навколишньому середовищі. Основою змісту такої діяльності можуть бути національні свята, традиції мовленнєвого етикету українського народу, створення проєктів.

Організація традиційних сільських свят, відродження народних ремесел, вивчення історії села, проведення краєзнавчої, екологічної робіт дозволяє учням відчувати свою причетність і взаємозв'язок з довкіллям, органічно увійти в систему стосунків, усвідомити відповідальність за збереження історії і культурного багатства краю. З метою виховання творчої особистості вчителі залучають учнів до проведення дослідницької роботи: збирання оповідань, легенд, казок, підготовки альбомів з пошукової роботи (вивчення історії села, традицій своєї сім'ї тощо). На якості виховної роботи позначаються також рівень збереження національної культури (фольклор, народні традиції, свята, обряди, звичаї) та характер спілкування, взаємини між вчителем і учнями, між школою і громадою села.

У малочисельних школах до будь-якої позаурочної роботи залучають усіх учнів. Як наслідок, вони чіткіше усвідомлюють, що реалізацію творчих задумів, досягнення життєвого успіху забезпечує власна активність. Дієвість спільної діяльності зростає, якщо вона викликає у школяра позитивну внутрішню реакцію (ставлення) і стимулює соціальне становлення школярів.

У процесі спільної діяльності учень набуває соціального досвіду, оволодіває комунікативними вміннями. Організація спільної діяльності забезпечує реалізацію певних завдань, таких, як засвоєння учнем соціальних знань, правил, норм, цінностей; розвиток комунікативних умінь і здатності до

соціальної взаємодії, стосунків з учасниками педагогічного процесу. Адже чим менше село, тим тіснішим є спілкування дітей з дорослими.

Учителю необхідно передбачати розвиток особистості в процесі спільної діяльності, спостерігати за тим, як спілкується кожний школяр у колективі, яких змін зазнає ставлення до нього, його статус серед однолітків. Знаючи це, педагог вдається до певних форм і методів роботи, які сприяють згуртуванню колективу, і, водночас, створює умови для розвитку комунікативних умінь кожного учня. Доречно використовувати такі види позакласної діяльності, як літературні вечори, виступи художньої самодіяльності, збирання фольклорного і краєзнавчого матеріалів, виставки дитячого малюнка, спільні творчі зустрічі, свята, на яких батьки і діти виявляють родинні захоплення.

Навчально-виховний процес, орієнтований на родинність, підвищує роль комунікативної компетентності учнів. Обізнаність з особистісними особливостями, побутовими умовами життя, стосунками в сім'ї уможливорює індивідуальний підхід до кожної дитини та її родини, особливо – у сільській школі, де слід дбати про підвищення культурного рівня учнів, готувати їх до життя в умовах ринкових відносин. Педагогічна діяльність спрямована насамперед на створення умов для творчого становлення особистості учня.

Значну роль у творчому становленні учнів відіграє суспільно значуща діяльність, у процесі якої розширюється досвід спілкування учнів, зокрема, залучення до діяльності дитячих та молодіжних організацій, участь в акціях із благоустрою, екологічних акціях, підтримки соціальних ініціатив тощо. Участь в різноманітних конкурсах, акціях, у корисних справах є початковими ланками соціалізації особистості, у процесі якої здобувається практичний досвід громадянської дії. Як зазначає видатний учений, “дух сучасності повинен приймати всю навчально-виховну роботу школи, все життя вихованців” [3, с. 365].

Як наслідок, соціальний досвід набувається в процесі спільної діяльності та спілкування в певному соціокультурному середовищі. Перевага надається формуванню навичок практичної діяльності, розвитку в учнів критичного мислення, вміння працювати як індивідуально, так і спільно для вирішення поставленого завдання. Якщо робота ведеться безсистемно, має вигляд окремих заходів, вона не сприяє розвитку культури спілкування та соціально-комунікативної активності учнів. Розвиток культури спілкування передбачає використання комплексу особистісно орієнтованих технологій, що досить важливо для сільської школи, адже спільна мета педагогічного й учнівського колективів – формування творчої, соціально активної, спроможної приймати нестандартні рішення особистості.

Висновки. Отже, педагогічна система В. Сухомлинського втілює думку про те, що суспільство через процес виховання не тільки передає поколінням культурну спадщину, традиції, але й готує кожну особистість до самостійного життя. Принциповим, на думку Василя Олександровича, є розширення меж активності особистості дитини, введення її у сферу соціального спілкування, вироблення тактики спілкування, визначення шляхів та засобів досягнення соціально значущої мети. Саме розвиток культури спілкування є практичним аспектом проблеми встановлення взаєморозуміння між людьми.

Література

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т. 1.– К.: Рад. школа, 1976. – С. 209–400.
2. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т. 1.– К.: Рад. школа, 1976. – С. 403–637.

3. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977.– С. 359–366.

4. Сухомлинський В.О. Народження громадянина [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т.– Т.3.– К.: Рад. школа, 1976.– С. 283 –582.

5. Сухомлинський В.О. Спілкування в колективі [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т.1.– К.: Рад. школа, 1976. – С. 455–465.

6. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – Т.2.– К.: Рад. школа, 1976.– С. 419– 654.